

Analysis of the Islamic Republic of Iran Armed Forces' Strategy in Proxy Wars with an Emphasis on the Protection of Humanitarian Law

 Shahryar Nabavi^{1✉} | Amir Mesbah Kia²

1. Phd candidate of Law, University of Tehran(Farabi College), Qom, Iran. (Corresponding Author) Email: shahryar.nabavi@ut.ac.ir

2. Assistant professor of Future Studies, IRI Military Command and Staff University, Tehran, Iran. Email: mesbah@casu.ac.ir

---

Article Info ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
2025/1/7
Received:
2025/5/21
Accepted:
2025/6/5
Published
online:
2025/11/22

Keywords:
*Proxy war,
humanitarian
law, national
security
doctrine,
armed forces*

Objective: International Humanitarian Law (IHL) comprises a set of rules within the broader framework of international law, designed to ensure the protection of human rights during armed conflicts. Within the scope of its national security doctrine, Iran's constitutional framework seeks to redefine the function and conduct of its military forces by invoking concepts such as authority, deterrence, and religious insight. By adopting these standards, the Islamic Republic endeavors to demonstrate its commitment to humanitarian law, particularly in the context of proxy warfare. This paper focuses on the country's behavior and strategies in the context of a matter of reality, rather than justifying and rationalizing the conflict itself.

Methodology: This study is fundamental-applied in nature and follows a pragmatist paradigm. It employs an interpretive model during the exploratory phase and a positivist model in the testing phase. The research adopts a mixed-methods approach and utilizes thematic analysis as its primary strategy.

Findings: Through an examination of the conceptual foundations of IHL, the dynamics of proxy wars, and the responsibilities of state and non-state actors involved, this paper underscores the importance of integrating IHL commitments into Iran's national security doctrine. It further emphasizes the legal rights and obligations of all parties engaged in armed conflict.

Conclusion: Drawing on the normative elements of IHL, relevant constitutional provisions, and the practical stance of Iran's revolutionary leadership, this study concludes that adherence to humanitarian law, including in the context of proxy warfare, is regarded as a binding duty within Iran's national security framework. The ethics of war, in this context, constitutes a foundational principle of the doctrine.

Cite this article: Nabavi,S. and Mesbah kia,A. (2025). Ensuring Humanitarian Protection in Proxy Wars: The Strategy of the Armed Forces of the Islamic Republic of Iran. (e727086). *Defensive Future Studies*, 10(38), 123-159.

DOI: [10.22034/dfs.2025.2050178.1877](https://doi.org/10.22034/dfs.2025.2050178.1877)

Publisher: IRI Military Command and Staff University

Extended Abstract

INTRODUCTION:

Observing humanitarian principles during war has long been a concern of religions, particularly Islam, which—with its strong doctrinal and theological foundations—plays a significant role in the military strategy of the Islamic Republic of Iran. These principles, known in international law as “International Humanitarian Law (IHL), are, according to various international legal instruments and justificatory arguments, also applicable to proxy wars. The present article aims to analyze Iran’s support strategies for certain groups involved in contemporary proxy warfare in the region, illustrating the country’s cautious approach in mitigating the harm resulting from these de facto engagements. By focusing on the Islamic Republic’s strategic conduct, this study explores the extent to which IHL is observed or violated in such conflicts, presenting Iran’s humanitarian assumptions and perspectives while not disregarding the deficiencies and contentious aspects of their alignment with international legal standards. The main research question is: What is the strategic approach of Iran’s armed forces in proxy warfare regarding the observance of International Humanitarian Law?

METHODOLOGY:

This research is both fundamental and applied in nature, aligned with a pragmatist paradigm. In the exploratory phase, it utilizes an interpretive model, and in the testing phase, a positivist model. The study adopts a mixed-methods approach with a thematic analysis strategy. Data analysis was conducted using thematic network mapping supported by the specialized software “MAXQDA.” Based on the defined steps, a total of 26 primary codes and 7 main thematic components were identified. The thematic network and final report were structured in line with this framework.

RESULTS:

Based on the adopted methodology and subsequent analysis, Iran’s proxy warfare strategy—while seeking to uphold humanitarian principles—emphasizes restrictions on warfare tools, defense of the oppressed, adherence to the ethics of war, resistance against global domination, military deterrence, and commitment to human dignity and justice even in conflict. These principles are pursued in accordance with Iran’s constitution, the national security doctrine, and under the ideological guidance of Imam Khomeini and Ayatollah Khamenei. Over recent decades, Iran’s armed forces have

supported only those groups in regional proxy conflicts that possess significant public legitimacy and demonstrate commitment to humanitarian, Islamic, and ethical standards. Iran's strategy—shaped by the official positions of its Supreme Leader—aims to strengthen the resistance front, deter enemies, and support the Muslim Ummah. Tools used include logistical support, revolutionary diplomacy, and asymmetric warfare. The emphasis that “Iran has no proxy forces” reflects a belief in the independence of allied groups, a preference for indirect involvement, and a strategic balance between caution and assertiveness. While this approach has expanded Iran's regional influence, it also faces economic costs and geopolitical risks, requiring intelligent management. The ideological foundations and wartime conduct of Iran's armed forces—particularly during the eight-year war with Iraq—affirm Iran's commitment to humanitarian and ethical norms. As adherence to IHL contributes to international credibility and global public acceptance, it is crucial for Iranian policymakers to actively engage with humanitarian norms. Especially in a regional context where the U.S. and its allies exploit sectarian and political tensions via proxy wars, emphasizing humanitarian norms could serve as both a justification for intervention and a safeguard for national interests—while creating diplomatic and political opportunities to protect human lives and promote peace.

DISCUSSION and CONCLUSIONS:

The findings suggest that Iran's military and defense policymakers are well-positioned to play a promotional role in advancing humanitarian law in contemporary proxy warfare

Therefore, initiatives such as organizing regional conferences under Iran's leadership, fostering dialogue with resistance groups on IHL principles (e.g. distinction and proportionality), establishing formal IHL curricula in Iranian military academies, and attracting foreign students to these programs would enhance the credibility and image of Iran's armed forces. The following policy recommendations are proposed:

1. Give special attention to IHL education and media engagement with a preventive approach to counter hostile narratives.
2. Emphasize IHL as a tool to strengthen international legitimacy and public perception, aligning with national interests and justifying engagement in proxy conflicts.
3. Launch initiatives such as regional conferences led by the Islamic Republic and establish IHL academic programs in military institutions, including efforts to attract international students.

تحلیل راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ‌های نیابتی با تأکید بر تضمین حقوق بشردوستانه

شهریار نبوی ✉ | امیر مصباح کیا ۲

۱- پژوهشگر دکتری حقوق عمومی، دانشگاه تهران (پردیس فارابی)، قم، ایران، (نویسنده مسئول) رایانامه: shahryar.nabavi@ut.ac.ir
 ۲- استادیار آینده پژوهی، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش، تهران، ایران، رایانامه: mesbah@casu.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

زمینه و هدف: «حقوق بشر دوستانه» مجموعه قواعدی است که در عرصه نظام حقوق بین‌الملل به منظور رعایت موازین حقوق بشری در جنگ‌ها طراحی گردیده است. نظام حقوق اساسی ایران نیز در پرتو دکترین امنیت ملی سعی در بازتعریف عملکرد نیروهای نظامی با توسل به مفاهیمی نظیر اقتدار، بازدارندگی و بصیرت دینی دارد و سعی نموده با کاربست چنین معیارهایی، پایبندی خود را به حقوق بشردوستانه به ویژه در مقوله جنگ‌های نیابتی اعلام نماید. تمرکز این نوشتار، بر نحوه رفتار و راهبردهای پرداخته شده کشور در بستر یک امر واقع است و نه توجیه و استدلال برای مشروعیت بخشی به اصل مخاصمه.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی
روش: این پژوهش از نظر هدف بنیادی- کاربردی و به لحاظ پارادایم شناسی از نوع پراگماتیسم که در فاز اکتشاف، بهره‌مند از مدل تفسیری و در فاز آزمون، بهره‌مند از مدل اثبات‌گرا است. رویکرد تحقیق آمیخته و استراتژی آن تحلیل مضمون است.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۸
یافته‌ها: این نوشتار با بررسی مفهومی حقوق بشردوستانه، جنگ نیابتی و وظایف کشورهای عامل و همچنین بررسی حقوق و تکالیف متعارضین در این خصوص بر لزوم توجه دکترین امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران بر آورده‌های این حقوق تأکید دارد.	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۳۱
نتیجه‌گیری: مقاله حاضر با مذاقه در ادله و مؤلفه‌های موجود در مفهوم حقوق بشردوستانه و همچنین عنایت به مفاهیم مندرج در قانون اساسی و رویه عملی امامین انقلاب به این نتیجه رسیده است که در دکترین نظام امنیت ملی ایران، رعایت نظام حقوق بشردوستانه در همه جنگ‌ها از جمله در جنگ‌های نیابتی امری لازم‌الرعایه بوده و اخلاق جنگ یکی از بنیان‌های مهم این مقوله را تشکیل می‌دهد.	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۵
	تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱
	کلیدواژه‌ها: جنگ نیابتی، حقوق بشر دوستانه، دکترین امنیت ملی، نیروهای مسلح

استناد: نبوی، شهریار؛ مصباح کیا، امیر. (۱۴۰۴). تحلیل راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ‌های نیابتی با رویکرد تضمین حقوق بشردوستانه. آینده پژوهی دفاعی، ۱۰(۳۸)، ۱۵۹-۱۲۳.

DOI: [10.22034/dfs.2025.2050178.1877](https://doi.org/10.22034/dfs.2025.2050178.1877)

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

رعایت موازین انسانی در هنگام جنگ از جمله دغدغه‌های ادیان به خصوص دین مبین اسلام از آغاز بوده است که با عنایت به ریشه‌های مذهبی و مکتبی، نقشی مهم در استراتژی نظامی جمهوری اسلامی ایران دارد. این موازین در حقوق بین‌الملل تحت عنوان «حقوق بین‌الملل بشردوستانه» شناخته می‌شوند. این شاخه حقوق از افرادی که مستقیماً در مخاصمه مشارکت نداشته یا در حال کناره‌گیری از مخاصمه هستند، محافظت کرده و روش‌های خشونت‌بار مخاصمه را محدود می‌کند (ممتاز، ۱۳۸۴: ۱۹). از دیگر سو جنگ نیابتی یا جنگ واسطه‌ای، وضعیتی است که در آن قدرت‌های درگیر به جای اینکه به طور مستقیم وارد جنگ با یکدیگر شوند، با حمایت‌های مالی، تسلیحاتی و تبلیغاتی از کشورها یا گروه‌های مسلح دیگری که با قدرت مقابل یا متحدین آن در جنگند، سعی در تضعیف رقیب یا فشار بر آن می‌نمایند (قنبری جهرمی، ۱۳۹۹: ۲۲).

دکترین نظامی- دفاعی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران بر مفاهیم «اقتدار» و «بازدارندگی» و توأم بودن این مفاهیم با «بصیرت دینی» متکی است و هدف خود را «مقابله با نظام سلطه» و «حمایت از مسلمین و مستضعفین» تعریف می‌نماید. ایران با رهیافتی امنیت‌محور باهدف افزایش عمق استراتژیک و نیز با رهیافتی منفعت‌محور برای حل پارادوکس تنش‌زدایی در مناسبات بین‌المللی هم‌زمان با حفظ آرمان‌ها به دنبال حمایت معنوی و استراتژیک از گروه‌های مقاومت در منطقه بوده و جایگاه این گروه‌ها در راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی، «نهادینه‌کردن نوعی موازنه قوا در برابر تهدیدات دشمنان در مناطق پیرامونی ایران» در سایه اعتقاد به خودباور بودن و استقلال مادی و معنوی آنان از جمهوری اسلامی است؛ تدقیق در اصل ۱۵۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی و بیانات صریح رهبری عالی نظام، بر این برداشت صحه می‌گذارد.

چنان که یاقوتی (۱۳۹۰) به خوبی تشریح کرده است، اصل ممنوعیت توسل به زور و عدم مشروعیت جنگ در حقوق بین‌الملل بدیهی انگاشته می‌شود؛ لذا، محقق در نوشتار حاضر در پی آن نیست تا جنگ یا مداخلات نیابتی را مشروع جلوه داده و آن را از شمول قاعده مسلم منع توسل به زور خارج نماید؛ بلکه با تحلیل نوع حمایت ایران از برخی گروه‌ها در مخاصمات معاصر، احتیاط در کاهش آسیب‌های ناشی از بروز یک امر واقع را تشریح نماید. هرچند در نگاه جمهوری اسلامی ایران، حمایت از گروه‌های مقاومت در

راستای دفاع از مظلومین و مقابله با نظام سلطه تعریف شده، اما این راهبرد در سطح حقوق بین‌الملل معاصر با چالش‌های جدی مواجه است. از همین رو، مقاله‌ی حاضر در تلاش است با تمرکز بر راهبردهای جمهوری اسلامی، ابعاد مختلف رعایت یا عدم رعایت حقوق بشردوستانه در این نوع نبردها را بررسی نموده و ضمن بیان دیدگاه‌های ایران و مفروضات بشردوستانه آن برای کاهش آسیب‌ها، کاستی‌ها و نقاط چالش‌برانگیز آن در انطباق با اصول حقوق بین‌الملل را نفی ننماید.

باری، سؤال اصلی پژوهش حاضر، این است که راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ‌های نیابتی با رویکرد تضمین اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه چیست و سؤالات فرعی پژوهش نیز به ترتیب عبارت‌اند از: مفهوم‌شناسی جنگ نیابتی و حقوق بشردوستانه چیست؟ طرف‌های درگیر در جنگ نیابتی در قبال رعایت حقوق بشردوستانه چه وظایفی دارند؟ و جایگاه حقوق بشردوستانه در راهبرد نظامی ایران کدام است؟

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

پیشینه‌های پژوهش

* نیری، بیژن و متولی، علیرضا. (۱۳۹۰). نقض حقوق بشردوستانه در جنگ سی و سه روزه بر مبنای مقررات بین‌الملل، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، ۴(۱۵): ۲۱۰ - ۱۸۷. در این پژوهش، به عملکرد حزب‌الله لبنان در رعایت حقوق بشردوستانه در نبرد موسوم به «سی و سه روزه» با رژیم صهیونیستی پرداخته می‌شود.

* قنبری، پریچهر، فرهادی بابادی، حسین. (۱۴۰۰). بررسی ابعاد حقوقی حضور ایران در سوریه از منظر حقوق بین‌الملل، مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۰(۴۶): ۲۸۳ - ۳۱۰. نویسندگان این مقاله، ماهیت «حضور ایران در سوریه» را از منظر حقوق بین‌الملل و به‌خصوص «منشور ملل متحد» مورد مذاقه قرار داده‌اند و اگرچه این مقوله بدون ارتباط با مفهوم جنگ نیابتی نیست، اما از حیث بررسی حقوق بشردوستانه تفاوتی بنیادین از جنبه متغیرهای موجود در مسئله پژوهش با تحقیق حاضر دارد.

* عباسی، مهدی. (۱۳۹۲). دکتترین مسئولیت حمایت: از روند شکل‌گیری تا کاربرد ابزاری، مجله سیاست جهانی، ۱(۳): ۱۵۷ - ۱۸۲.

اگرچه مسئولیت قدرت‌ها در خصوص استفاده از جنگ نیابتی موضوع اصلی تمرکز نویسنده است، اما پردازش وی در سطحی تئوریک قرار دارد؛ همچنین، دال مرکزی پژوهش مارالذکر، دکترین مسئولیت حمایت است.

* عابدینی، عبدالله. (۱۳۹۷). موانع جبران خسارت از افراد زیان‌دیده به واسطه نقض‌های فاحش حقوق بشر و حقوق بشردوستانه: تحولات معاصر حقوق بین‌الملل، مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۴۸(۳): ۵۸۳-۵۹۸.

این اثر در حوزه‌ای نظری و باتکیه بر رویه‌های قضایی و حقوقی بین‌المللی، به بررسی موانع مسئولیت‌پذیری ناقضان حقوق بشر و حقوق بشردوستانه می‌پردازد.

* صلاحی، سهراب. (۱۳۹۴). مسئولیت کیفری مافوق در نقض قواعد و مقررات حقوق بشر و بشردوستانه از سوی مأمورین آمریکایی در اشغال عراق، مجله حقوقی بین‌المللی، ۱(۵۳): ۲۵۵-۲۸۶.

این پژوهش به صورت موردی و ناظر بر مصداق خاص، به مسئولیت جنایات مأمورین آمریکایی در نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در فرآیند اشغال عراق می‌پردازد. مع‌الوصف، همان‌طور که ملاحظه می‌شود نوآوری و وجه فارق در پژوهش حاضر با پیشینه‌های مرتبط روشن و آشکار است؛ پرداختن متمرکز بر راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی در حوزه جنگ نیابتی و در زمینه رعایت موازین بین‌المللی حقوق بشردوستانه، با استناد به منابع حقوق داخلی و سیاست‌های کلی نظام و جهت‌گیری‌های بنیادین نظام سیاسی حاکم بر کشور در حوزه پژوهش‌های نظری خاصه در دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌های مرتبط به نیروهای مسلح کشور امری نوآورانه تلقی می‌شود.

مبانی نظری

مفهوم‌شناسی جنگ نیابتی

جنگ نیابتی به‌نوعی از مخاصمه اطلاق می‌شود که در آن دو یا چند کشور یا گروه متخاصم، بدون ورود مستقیم به میدان جنگ، از نیروهای دیگر یا گروه‌های محلی برای رسیدن به اهداف خود حمایت می‌کنند. این نوع جنگ‌ها معمولاً در مناطقی رخ می‌دهند که رویارویی مستقیم هزینه‌بر، از لحاظ سیاسی غیرممکن یا بسیار ناپایدار است. جنگ‌های نیابتی به قدرت‌های بزرگ امکان می‌دهد که بدون به خطر انداختن مستقیم منافع یا تمامیت ارضی خود، اهداف استراتژیک مدنظر را دنبال کنند و بر نتیجه درگیری‌ها تأثیر بگذارند. در بسیاری از موارد به علت توان بالای نظامی قدرت‌های اصلی،

درگیری نظامی مستقیم آن‌ها با یکدیگر می‌تواند هزینه‌های سیاسی، اقتصادی و انسانی بالایی را برای هر دو طرف در پی داشته باشد و از این‌رو طرفین تلاش می‌کنند که بدون وارد شدن به جنگی تمام‌عیار، از طریق حمایت از گروه‌ها، بازیگران غیر دولت^۱ و دولت‌های ثالث به طرف مقابل ضربه بزنند. در موارد دیگری ممکن است دو قدرت اصلی به جنگ مستقیم با یکدیگر مشغول شده باشند، اما هم‌زمان در مناطق دیگری با حمایت از گروه‌ها و کشورهای ثالث به جنگ نیابتی با قدرت مقابل نیز بپردازند. از زمان پایان جنگ جهانی دوم و آغاز جنگ سرد میان دو قدرت آمریکا و شوروی، جنگ‌های نیابتی به پدیده‌ای مرسوم در روابط بین‌الملل تبدیل شدند.

این نمایندگی بدون این که کشور حامی به‌عنوان طرف مداخله مستقیم در مناقشه ظاهر شود، انجام می‌گردد و بدین ترتیب، پوشش رعایت اصول پذیرفته شده حقوق بین‌الملل نظیر منع توسل به زور و حاکمیت دولت‌ها، امکان پیشبرد منافع توسعه‌طلبانه آنان را از طریق ترتیب‌دادن مخاصمه غیر بین‌المللی نیابتی فراهم می‌آورد.

مفهوم حقوق بشر دوستانه

در یک تعریف کلی و اجمالی مجموعه مقرراتی را که حاکم بر زمان جنگ هستند، حقوق مخاصمات مسلحانه می‌گویند. البته مقررات ناظر بر حقوق «زمان جنگ» یا «حقوق در جنگ» را باید از مقررات ناظر بر توسل به جنگ که تنظیم‌کننده و محدودکننده حقوق دولت‌ها در کاربرد قوای نظامی علیه یکدیگر است تفکیک نمود. این حقوق در صدد محدود کردن درد و رنج‌های به وجود آمده و متوجه حمایت از افراد در جنگ یا هر نوع برخورد مسلحانه دیگر است. لذا، مجموعه قواعد حقوق بین‌المللی است که ضمن تعیین حقوق افراد انسانی و کشورها در مخاصمات مسلحانه، اعم از بین‌المللی و غیر بین‌المللی تکالیف افراد و کشورها در آن مخاصمات را نیز روشن می‌کند. در واقع حقوق بشر دوستانه، حقوق انسانی در زمان جنگ است (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۲: ۸۲). حقوق بشر دوستانه بین‌المللی با محدود کردن صدمات و لطمات ناشی از مخاصمات مسلحانه و ممنوع کردن استفاده از برخی سلاح‌ها از افراد نظامی و غیرنظامی و نیز اهداف غیرنظامی، انسانی‌تر نمودن مخاصمات مسلحانه و هدایت عملیات جنگی را وجهه همت

¹ Non – state actors

خویش قرار داده است. این حقوق حاصل سازشی است که به طور دائمی بین الزامات نظامی گری و اقتضائات بشری و عواطف انسانی وجود داشته است و ضوابطی هستند که بر اساس آن اعتبار اعمال ارتكابی در مخاصمات مورد قضاوت قرار می‌گیرد (همان: ۸۲).

ماهیت و اصول حقوق بشردوستانه

در راستای ایضاح ماهیت حقوق بشردوستانه، در ذیل به صورت مروری کلیات و اصول این مفهوم مورد تشریح قرار می‌گیرد.

اولین اصل این مفهوم، اصل «تفکیک» است؛ برابر این اصل، طرف‌های درگیری و نیروهای نظامی موظفاند حملات خود را تنها بر روی رزمندگان و اهداف نظامی انجام دهند و از غیرنظامیان و اهداف غیرنظامی حمایت و محافظت کنند. برابر اصل تفکیک، حملات کورکورانه و بی‌هدف ممنوع است. حمله کورکورانه، حمله‌هایی هستند که علیه هدف نظامی صورت نگیرد یا از وسایل نبرد و شیوه‌هایی در آن استفاده شود که آثار را نتوان آن گونه که لازم است محدود و جلوگیری کرد. مضافاً؛ برابر این اصل لازم است تا مدافعان نیز میان خودشان با غیرنظامیان تفکیک قائل شوند و از قراردادن نیروها یا ادوات نظامی خود در نزدیکی اهداف نظامی خودداری کنند. در این خصوص بند ۲ و ۳ ماده ۱۳ و ردیف «د» بند ۲ ماده ۴ پروتکل الحاقی دوم ۱۹۷۷، بندهای ۷ و ۸ ماده ۳ پروتکل اصلاحی کنوانسیون تسلیحات متعارف و بند ۱ ماده ۲ پروتکل سوم همین کنوانسیون و ایضاً، مقدمه کنوانسیون اتاوا که استفاده از مین‌های ضدنفر را ممنوع دانسته است، نیز جزئی از دیگر مقررات معاهداتی هستند که در این زمینه وجود دارند (هنجری و شفیعی بافتی، ۱۳۹۲: ۱۵۱).

دومین اصل لازم‌الذکر، «ضرورت» است. مطابق این اصل همه فعالیت‌ها و عملیات نظامی باید بر اساس دلایل نظامی قابل توجیه باشد. بنابراین اقدام متخاصمان نسبت به انجام عملیات نظامی به هر نحو و ترتیب در شرایطی که آن اقدامات فاقد منطق و ضرورت نظامی و کارشناسی قلمداد شود، با نقض آشکار یکی از اصول حقوق بشردوستانه مواجهیم. سومین اصل مرتبط، «تناسب» است. بر اساس این مفهوم، خسارات و صدمات اتفاقی ناشی شده از حمله به اهداف نظامی در مقایسه با مزیت‌ها و فواید نظامی مستقیم و قطعی که از آن حمله به دست می‌آید نباید از حد لزوم باشد. چنان که واضح است، می‌توان این اصل را در ارتباط مستقیم با اصل ضرورت تلقی کرد؛ زیرا ایجاد تناسب بین فعل و نتیجه

در یک اقدام مسلحانه زمانی حاصل خواهد شد که در چارچوب ضرورت نظامی صورت پذیرد.

چهارمین اصل مورد بحث نیز، «محدودیت» است. مطابق این مفهوم، به‌کارگیری شیوه‌ها و روش‌های جنگی و استفاده از سلاح‌هایی که تلفات بیش از حد لزوم درد و رنج زائدالوصفی را ایجاد نماید ممنوع است. آنچه در کنوانسیون‌های بین‌المللی، به‌عنوان تسلیحات نامتعارف شناسایی شده و استفاده از آن‌ها مستوجب کیفر آمران و تنبیه دولت استفاده‌کننده است، مستند به لزوم صیانت از این اصل است.

در ساحت هنجاری و در میدان محک، اصول مذکور و برخی تفاسیر مربوط به آن، گاه ریشه و منشأ عرفی دارند و گاه، از اخلاق مأخوذ هستند لکن در حقوق بین‌الملل موضوع، دو مجموعه کنوانسیون‌های لاهه (سال‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۱۷ شامل قواعد و مقرراتی در مورد تعیین حقوق و تکالیف طرفین مخاصمه و محدود نمودن به‌کارگیری روش‌ها و ابزارهای جنگی) و کنوانسیون‌های اربعه ژنو (سال‌های ۱۹۴۹ و ۱۹۷۷ به ترتیب در مورد حمایت از افراد نظامی و غیرنظامی مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی، افراد نظامی، غیرنظامیان، اسراء جنگی، مجروحان، بیماران و غریقان)، امهات هنجاری حقوق بشردوستانه را تشکیل می‌دهند.

افزون بر این، همان‌گونه که اشرافی (۱۳۹۲) به تفصیل توضیح داده است، مساعی موخر جامعه بین‌المللی در باب پیوند دادن نقض این اصول به ساحت حقوق بین‌الملل کیفری و شناسایی مسئولیت فردی آمران نقض، طی معاهده ۱۹۹۸ رم (اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی) خود را نشان داده است.

ابزارها و نحوه اعمال ضمانت اجرا نقض موازین بشردوستانه در نبردهای نیابتی

طبق موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه، به‌ویژه ماده ۳ مشترک و پروتکل دوم آن، طرفین درگیر در مخاصمه داخلی (اعم از دولت و گروه‌های شورشی غیردولتی یا نیابتی) ملزم به رعایت حداقل قواعد بشردوستانه هستند؛ چنان که بسیاری از محققان نظیر توکلی طبسی و منصور (۱۳۹۴) نوشته‌اند، این حداقل‌ها مشتمل بر تعهد به تفکیک میان غیرنظامیان و نظامیان، ممنوعیت کشتار، شکنجه، گروگان‌گیری و لزوم مراقبت از مجروحان و بیماران است؛ به هر حال، بسیاری از این قواعد دارای ماهیت عرفی نیز هستند و الزام‌آور محسوب می‌شوند.

طبق مفاد ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل الحاقی دوم ۱۹۷۷، کنترل شورشیان بر بخشی از قلمرو کشور، سازمان‌یافتگی گروه‌های مسلح، داشتن فرماندهی مشخص و توانایی انجام عملیات نظامی مستمر زمینه‌ساز تحقق مفهوم مخاصمه مسلحانه داخلی است و نیابتی بودن یا نبودن گروه‌های غیردولتی درگیر، الزامات حاکم بر این نوع نبردها را تغییر نخواهد داد. ایضاً، رأی دیوان کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق در قضیه «تادیچ» تعریف دقیق‌تری از مخاصمه داخلی ارائه داده و دو معیار اصلی را مطرح می‌کند: طول مدت درگیری و سازمان‌یافتگی طرفین مخاصمه. این معیارها برای شناسایی مخاصمه مسلحانه داخلی توسط دیگر مراجع حقوقی بین‌المللی نیز پذیرفته شده‌اند (توکلی طبسی و منصوری ۱۳۹۴، به نقل از پرونده تادیچ^۱، ۱۹۹۷). برخی نویسندگان، مانند محمودی و منتظری قهجاورستانی (۱۴۰۰) نیز، افزون بر این خوانش از ماده (۳) مشترک و عرف بشردوستانه، به نظریاتی نظیر صلاحیت قانون‌گذاری دولت برای تمامی شهروندان از جمله گروه‌های شورشی، اشاره داشته‌اند.

بنابراین و برای مثال، در بحران سوریه که در آن قدرت‌های منطقه‌ای نظیر عربستان، ترکیه، قطر، امارات متحده عربی، انگلیس و فرانسه با حمایت از گروه‌های مختلف نظیر ارتش آزاد سوریه، جبهه النصره و دولت اسلامی عراق و شام سعی در تضعیف و ساقط نمودن رژیم سیاسی سوریه و دولت‌های رقیب خود داشتند. ایران، گروه‌های موسوم به جبهه مقاومت و کشور روسیه نیز در کنار دولت وقت سوریه صف‌آرایی داشتند (قنبری جهرمی، ۱۳۹۹: ۴۱)، تحقق شرایط فوق مسلم بوده و طرفین درگیر در آن، کاملاً ملزم به رعایت اصول بشردوستانه هستند. افزون بر نیروهای مسلح رسمی دولت وقت سوریه (رژیم بشار اسد)، گروه‌های غیردولتی نیابتی تحت حمایت ترکیه و دولت‌های عربی و غربی نیز ملزم به رعایت این موازین بوده‌اند؛ زیرا کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در تفسیر خود از ماده ۳ مشترک، حتی شورشیانی را که مدعی مشروعیت حکومتی هستند، مشمول الزامات ماده ۳ مشترک می‌داند. نقض‌های صورت‌گرفته در جریان جنگ داخلی سوریه از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه در قالب جنایات جنگی و جنایات علیه بشریت طبقه‌بندی می‌شوند. این نقض‌ها، طبق گزارشی که توکلی طبسی و منصوری (۱۳۹۴) ارائه نموده‌اند، شامل موارد زیر هستند: حمله به اهداف غیرنظامی مانند بیمارستان‌ها و

.....
¹ Tadic Case

مراکز درمانی در شهرهای مختلف و تخریب زیارتگاه‌ها و مدارس از سوی گروه‌های مختلف از جمله داعش و دولت سوریه گزارش شده که مصداق نقض اصل تفکیک و حمله به اهداف غیرنظامی است. همچنین، وقوع حمله شیمیایی در غوطه شرقی دمشق در ۲۱ اوت ۲۰۱۳ که دولت سوریه و مخالفان یکدیگر را به انجام آن متهم کردند، مصداق استفاده از تسلیحات غیرمعارف و نقض اصل تفکیک اهداف نظامی از غیرنظامی بوده و در اثر استفاده از گاز سارین، حدود ۶۰۰ نفر از جمله تعداد پرشماری از کودکان، کشته شدند. در موارد دیگر، گروه‌های نیابتی مسلح مختلف از جمله ارتش آزاد سوریه و جبهه النصره، با تسلط و عملیات نظامی در شهرهایی نظیر حلب، دیرالزور و حسکه و با تصرف شهری، استفاده از تسلیحات سنگین و درگیری در مناطق مسکونی، اقدام به نقض اصول متعدد حقوق بشردوستانه نمودند. موارد دیگری نظیر استفاده از کودکان در مخاصمه و خشونت و تجاوز جنسی و فحش‌های اجباری توسط گروه‌های نیابتی مختلف نظیر داعش، ارتش آزاد سوریه و جبهه النصره از مصادیق خشونت سیستماتیک جنسی و نقض اصل تفکیک در حقوق بشردوستانه بوده است. همچنین، چنان که گزارش سازمان دیده‌بان حقوق بشر سوریه و سازمان عفو بین‌الملل در ۱۸ اکتبر سال ۲۰۱۹ آمده است؛ در بمباران مناطق مسکونی حلب، استفاده از تسلیحات سنگین از جمله بشکه‌های انفجاری توسط نیروهای دولتی، درحالی‌که اهداف نظامی مشخصی در آن مناطق مستقر نبودند، نشان‌دهنده عدم رعایت تناسب میان هدف نظامی احتمالی و خسارات وارده بر غیرنظامیان بوده است. همچنین، در عملیات برخی گروه‌های نیابتی مانند جبهه النصره در مناطق پرجمعیت، حملات گسترده‌ای صورت گرفت که به‌وضوح فاقد ضرورت نظامی بوده و بیشتر به‌منظور ایجاد رعب و فشار بر مردم انجام شده است. چنین اقداماتی از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه به‌عنوان مصادیق بارز نقض اصل تناسب که بر توازن میان مزایای نظامی و آسیب‌های وارده به غیرنظامیان تأکید دارد، نقض اصل ضرورت نیز تلقی می‌شود. تداوم چنین عملیات‌هایی نشان می‌دهد که حتی در مخاصمات نیابتی، اصل «ضرورت نظامی» نمی‌تواند به‌عنوان مجوزی برای کاربرد بی‌ضابطه خشونت مورد استناد قرار گیرد. علاوه بر مثال سوریه، در تنش‌های میان هند و پاکستان نیز، ارتکاب مواردی نظیر کشتار نادانانه در سال ۲۰۰۳ که منجر به قتل ۲۴ هندی (پاندیت کشمیری) در روستای اعضای گروه لشکر طیبه (که به صراحت گفتار ژنرال پرویز مشرف

رئیس‌جمهور اسبق آن کشور (۱۳۹۴)، مورد حمایت دولت پاکستان است) کشتار و انداما در ۱۹۹۸ و قتل ۲۳ هندو در منطقه وانداما و حملات بمبئی در سال ۲۰۰۸ که در اثر آن حمله هماهنگ‌شده به چندین مکان در بمبئی منجر به کشته شدن بیش از ۱۶۰ نفر شد؛ جملگی مصادیقی از نقض اصول بشردوستانه هستند. تفصیل مثال‌هایی از عملکرد این گروه و مشکلات ایجاد شده در گزارش مکاندر (۲۰۲۱) آمده است.

افزون بر اعمال و اقدامات عاملان میدانی یعنی گروه‌های نیابتی درگیر، نحوه آمریت و مسئولیت دول حامی آنان نیز قابل بررسی است؛ همچنان که نوری و زمانی (۱۳۹۷) نیز سعی در تبیین ابعاد مسئله دارند؛ در مخاصمات مسلحانه داخلی از جمله جنگ‌های نیابتی، به دلیل طبیعت خاص خود، یعنی دخالت غیرمستقیم دولت‌ها از طریق حمایت از گروه‌های مسلح غیردولتی، تأکید دولت‌ها بر اصل حاکمیت ملی و پرهیز از مداخله در امور داخلی یکدیگر و شرایط میدانی، فضایی ایجاد می‌شود که اجرای حقوق بشردوستانه در آن دشوارتر از جنگ‌های متعارف بین دولت‌ها است.

دولت‌هایی که در جنگ‌های نیابتی دخالت دارند باید به تعهدات حقوقی خود پایبند بوده و اطمینان حاصل کنند که گروه‌های مسلحی که از آنها حمایت می‌کنند نیز به این تعهدات احترام می‌گذارند؛ اشعارات فوق‌الذکر در تحقیقات برخی نویسندگان نظیر والفرام و فلک (۲۰۰۸)، به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است.

دولت‌هایی که در جنگ‌های نیابتی از گروه‌های مسلح حمایت می‌کنند (نظیر ترکیه در مثال سطور فوق)، نقش کلیدی در تضمین اجرای حقوق بشردوستانه دارند؛ این دولت‌ها به‌عنوان حامیان اصلی گروه‌های مسلح، باید از طریق فشار سیاسی، مشروط کردن حمایت‌های نظامی و مالی، آموزش‌های نظامی و حقوقی، گروه‌های تحت حمایت خود را به رعایت حقوق بشردوستانه وادار کنند.

به عبارت بهتر، مباشرت گروه‌های نیابتی در میدان نبرد نیابتی، سبب زدوده شدن مسئولیت دول حامی نخواهد بود و آمریت آمران، برای آنان زمینه استقرار مسئولیت را ایجاد می‌کند. دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی می‌توانند از طریق حمایت‌هایی مشتمل بر تأمین منابع مالی برای آموزش و آگاهی‌بخشی، ارائه تجهیزات و امکانات بهداشتی و درمانی، کمک به ایجاد مکانیسم‌های نظارتی و اجرایی به کاهش نقض‌های حقوق بشردوستانه و بهبود وضعیت انسانی کمک کنند.

پیرو همین روش‌ها و با مساعی دولت‌های حامی و پشتیبانی آنان، نظارت بین‌المللی نیز یکی از ابزارهای کلیدی برای تضمین اجرای حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی خواهد بود؛ همان‌طور که فنر^۱ (۲۰۰۹) می‌گوید، سازمان‌های بین‌المللی نظیر کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و سازمان ملل متحد نقش مهمی در نظارت بر رفتار طرف‌های درگیر دارند؛ بنابراین، حضور بازیگرانی غیر از دولت‌ها و سازمان‌های بین‌الدولی، نظیر آمبودزمان‌ها و سازمان‌های غیردولتی و فراملی در این میداين و مخاصمات کلیدی است. همان‌گونه که در گزارش صلیب سرخ جهانی^۲ (۲۰۲۴) نیز اشاره شده است، نهادهای مستقل نظارتی در مناطق جنگی نیز از راه‌های موثر برای تضمین اجرای حقوق بشردوستانه است. افزایش آگاهی عمومی نسبت به حقوق بشردوستانه و همکاری نزدیک میان سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های بین‌المللی می‌تواند موجب افزایش کارایی و هماهنگی در اجرای حقوق بشردوستانه شود.

البته از دیدگاه راقم این سطور، نقش اساسی رسانه‌ها در فاز پیشگیری و در بازه زمانی بلندمدت خواهد بود؛ زیرا یکی از مهم‌ترین عوامل در تضمین اجرای حقوق بشردوستانه، فرهنگ‌سازی در میان طرف‌های درگیر در جنگ‌های نیابتی است؛ این فرهنگ‌سازی می‌تواند از طریق آموزش‌های مداوم، تأکید بر ارزش‌های انسانی و اخلاقی، تشویق به رفتار انسانی در میان نیروهای مسلح و غیرنظامیان صورت گیرد. این آموزش‌ها می‌توانند شامل مواردی مانند اصول و قواعد حقوق بشردوستانه، اهمیت رعایت حقوق غیرنظامیان و پیامدهای نقض این حقوق باشند. چنان که برخی صاحب‌نظران نظیر رادی^۳ (۲۰۱۹) به تفصیل می‌نویسند، سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی، به‌ویژه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، نقش اساسی در اجرای حقوق بین‌الملل بشردوستانه و فرهنگ‌سازی در درگیری‌های مسلحانه غیر بین‌المللی دارند. این سازمان‌ها با فعالیت‌های خود، از جمله آموزش، نظارت و گزارش‌دهی به ترویج اصول بشردوستانه کمک می‌کنند.

ایجاد مکانیسم‌های پاسخگویی و اعمال مجازات‌های قانونی برای افرادی که مرتکب جنایات جنگی و نقض حقوق بشردوستانه شده‌اند نظیر دادگاه کیفری بین‌المللی و سایر دادگاه‌های بین‌المللی و ملی می‌توانند نقش مهمی در تعقیب و تحقق مسئولیت فردی

.....
¹ Pfanner

² ICRC

³ Rathi

در حقوق بشردوستانه ایفا کنند. عسکری و سعیدی (۱۳۹۵) نیز به نقش سازمان‌های غیردولتی در شناسایی، حقیقت‌یابی، حمایت از قربانی^۱ و اعاده به وضع سابق به‌مثابه ابعاد مهم اقدامات مربوط به ضمانت اجرا مشتمل بر ارائه کمک‌های پزشکی، روان‌شناختی، اجتماعی و حقوقی به قربانیان و خانواده‌های آن‌ها پرداخته‌اند. مضافاً، چنان که حسینی و زمانی (۱۳۹۹) به‌خوبی تبیین می‌نمایند، سازمان‌های بین‌المللی و غیردولتی می‌توانند با همکاری دولت‌ها و گروه‌های مسلح، تلاش کنند تا اطمینان حاصل شود که قربانیان جنگ‌های نیابتی به خدمات مورد نیاز خود دسترسی دارند و حقوق آن‌ها مورد احترام قرار می‌گیرد.

راهبرد جمهوری اسلامی در موضوع نبردهای نیابتی

برخی صاحب‌نظران روابط بین‌الملل، نظیر متقی (۱۳۸۹) معتقدند که جمهوری اسلامی ایران با هوشمندی و در عین حال حفظ مواضع ایدئولوژیک خود، بهره مناسب و قابل توجهی از وضعیت پس از ماجرای ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ در خاورمیانه به نفع منافع، مصالح ملی خود و مبارزه با تهدیدات جدی علیه خویش، به دست آورده‌است. با همین منطق، در طول دو دهه اخیر، تهران سعی نمود تا ضمن خنثی سازی سیاست‌های خصمانه آمریکا در غرب آسیا، نظم منطقه‌ای را کم و بیش به سود منافع خود بازسازی نماید؛ به همین منظور از بی‌ثباتی ناشی از حوادث ۱۱ سپتامبر در منطقه بهره‌برد و هزینه‌های امنیتی ایالات متحده را افزایش داد و در واقع، وقوع برخی درگیری‌های کم‌شدت نظامی نوعی انعکاس این نگاه ایران نسبت به آمریکا بوده است (متقی، ۱۳۸۹: ۱۰). در طول سال‌های اخیر جمهوری اسلامی توانسته است بدون ایجاد درگیری مستقیم با دشمنان خود، بر فشار منطقه‌ای بر آنان را بیفزاید (فرهادی و نصیرزاده، ۱۳۹۷: ۳۴).

در خوانشی رادیکال‌تر، برخی نویسندگان پا را فراتر گذشته و صراحتاً حضور در نبردهای نیابتی را به‌عنوان بخشی از راهبرد ایران تعریف کرده‌اند؛ از نظر آنان، در واقع، کار ویژه دفاعی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران که نمادی از «قدرت انتقادی» در برابر قدرت‌های سلطه‌گر سلطه‌جو است، نقد و مخالف با تحركات قدرت هژمون در سیاست بین‌الملل بوده و گروه‌ها و جنگ‌های نیابتی بخشی از واقعیت سیاست‌گذاری راهبردی ایران در خاورمیانه

¹ Victim

محسوب می‌شود (رومی و کاظمی، ۱۴۰۰: ۱۴۶). ایران دارای مرزهای جغرافیایی گسترده است و در جوار همسایگان تهدیدکننده قرار دارد به همین جهت نیاز بیشتری به توازن قدرت در برابر دشمن پیدا می‌کند (مصلی‌نژاد، صمدی، ۱۳۹۷: ۲۰۷). از این رو، ایران در غیاب دولت‌های مستقل و مخالف هژمون در منطقه به همکاری استراتژیک با گروه‌های غیردولتی مخالف نظام سلطه در خاورمیانه نیاز داشته تا بتواند در مقابل فشارهای همه‌جانبه ایالات متحده و متحدانش از موجودیت، امنیت و منافع ملی خود دفاع کند (رومی و کاظمی، ۱۴۰۰: ۱۴۶).

اما برای اینکه بتوانیم تحلیلی منسجم از راهبرد و رویکرد جمهوری اسلامی در مانحن‌فیه ارائه نماییم، باید با توجه به مبانی نظام، در اصول قانون اساسی، کلام و سیاست‌گذاری امامین انقلاب (مقام ولایت‌فقیه) و رویه عملی گذشته ایران مذاقه کنیم؛ اصل ۱۵۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بیان می‌دارد:

«سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس نفی هر گونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب استوار است.»

چنان که می‌بینیم، این اصل بر چند محور کلیدی تأکید دارد: نفی سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری؛ به نحوی که ایران خود را متعهد به حفظ استقلال و رد هرگونه هژمونی خارجی می‌داند. در کنار این، دفاع از حقوق مسلمانان و حمایت از جوامع و جنبش‌های اسلامی در سراسر جهان مورد اشاره است که می‌تواند مبنای حقوقی حمایت ایران از گروه‌های همسو در منطقه باشد. روابط صلح‌آمیز با دول غیر محارب و تأکید بر دیپلماسی با کشورهای با کشورهای با ایران در وضعیت خصومت نیستند نیز از این اصل قابل اصطیاد است. این اصل می‌تواند توجیه‌کننده حمایت ایران از گروه‌هایی باشد که به‌عنوان «محور مقاومت» شناخته می‌شوند، مانند حزب‌الله لبنان، حماس، جهاد اسلامی فلسطین، انصارالله یمن و گروه‌های شیعی در عراق؛ تفسیر روشن‌تری از این اصل را می‌توان در آثار حقوق اساسی‌دانان معاصر نظیر هاشمی (۱۴۰۳) و وکیل، کدخدایی (۱۴۰۱) به تفصیل مطالعه نمود. افزون بر این، به ویژه در سنوات اخیر، مقام رهبری نظام جمهوری اسلامی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نیز اشاراتی به این موضوعات و نحوه طراحی راهبردهای کلان کشور داشته‌اند؛ حمایت از محور مقاومت در منطقه به مثابه

شرکای استراتژیک ایران، به‌عنوان بخشی از جبهه‌ای که در برابر «استکبار جهانی» (به‌ویژه آمریکا و اسرائیل) ایستادگی می‌کنند؛ انتقاد از توطئه دشمنان خارجی (به‌ویژه آمریکا و اسرائیل) برای تضعیف ایران و تبیین حضور منطقه‌ای ایران به مثابه واکنش دفاعی و تأکید بر استقلال در سیاست خارجی در سخنرانی‌های سال ۱۳۹۸، با تأکید بر عدم وابستگی به قدرت‌های خارجی و تقویت توان داخلی برای مقابله با فشارها در تأیید مفاد اصل ۱۵۲ قانون اساسی که نفی سلطه‌پذیری را محور سیاست خارجی قرار می‌دهد، شایان توجه است. در سال ۱۴۰۳، آیت‌الله خامنه‌ای در سخنرانی‌های خود، به‌ویژه پس از تحولات مهم منطقه‌ای مانند سقوط بشار اسد در سوریه و آتش‌بس میان اسرائیل و حزب‌الله لبنان، به موضوع جنگ‌های نیابتی و محور مقاومت پرداختند؛ نکات کلیدی سخنرانی‌های ایشان در این سال عبارت‌اند از:

- نفی وجود نیروهای نیابتی؛ در دیدار با مداحان در سال ۱۴۰۳، ایشان صراحتاً اظهار داشتند که ایران «نیروی نیابتی» در منطقه ندارد. به گفته ایشان، گروه‌هایی مانند حزب‌الله، حماس، جهاد اسلامی و انصارالله یمن به دلیل «ایمان و عقیده» خود می‌جنگند و نه به نیابت از ایران؛ این اظهارات تلاشی برای بازتعریف نقش ایران از «حامی نیروهای نیابتی» به «الهام‌بخش جبهه مقاومت» بود.

- تأکید بر پایداری جبهه مقاومت.

با کنار هم قراردادن اصل ۱۵۲ قانون اساسی و سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۴۰۳، نتایج ذیل قابل‌اصطیاد است؛

الف) چارچوب حقوقی و ایدئولوژیک؛ اصل ۱۵۲ قانون اساسی مبنای حقوقی حمایت ایران از گروه‌های مقاومت را فراهم می‌کند. این اصل با تأکید بر «دفاع از حقوق همه مسلمانان»، به ایران اجازه می‌دهد تا حمایت از گروه‌های همسو در منطقه را به‌عنوان بخشی از وظیفه قانونی و ایدئولوژیک خود تعریف کند. این حمایت، چه به‌صورت نظامی، مالی یا سیاسی، به‌عنوان دفاع از امت اسلامی در برابر «سلطه‌جویی» غرب ترسیم شده‌است. در سخنرانی‌های ۱۳۹۸ و ۱۴۰۳، آیت‌الله خامنه‌ای این چارچوب را با زبان ایدئولوژیک تقویت کردند. در سال ۱۳۹۸، ایشان گروه‌های مقاومت را بخشی از جبهه‌ای جهانی علیه استکبار معرفی کردند و در سال ۱۴۰۳ با نفی اصطلاح «نیروی نیابتی»، تلاش کردند این گروه‌ها را به‌عنوان بازیگران مستقل با انگیزه‌های دینی معرفی

کنند. این تغییر گفتمان می‌تواند تدبیری تاکتیکی با هدف کاهش فشارهای بین‌المللی و منطقه‌ای است که ایران را به دخالت در امور کشورهای دیگر متهم می‌کند.

ب) اهداف استراتژیک؛ راهبرد ایران در جنگ‌های نیابتی بر چند هدف کلیدی متمرکز است:

- بازدارندگی در برابر تهدیدات خارجی: حضور این گروه‌ها در لبنان، سوریه، عراق و یمن، عمق استراتژیک ایران را افزایش می‌دهد و به تهران امکان می‌دهد بدون درگیری مستقیم، فشار نظامی و سیاسی بر دشمنان خود وارد کند.
- گسترش نفوذ منطقه‌ای: حمایت از محور مقاومت به ایران امکان داده تا در کشورهایمانند لبنان، سوریه، عراق و یمن نفوذ سیاسی و نظامی قابل توجهی داشته باشد.
- تقویت هویت انقلابی: حمایت از گروه‌های مقاومت، هویت انقلابی و ضداستکباری جمهوری اسلامی را تقویت می‌کند.

در جمع‌بندی کلی باید گفت که سخنرانی‌های مقام رهبری در سال ۱۳۹۸ نشان‌دهنده تأکید بر نقش فعال ایران در حمایت از محور مقاومت بود، در حالی که سخنرانی‌های ۱۴۰۳ تلاشی برای بازتعریف این نقش در پاسخ به شکست‌های اخیر و فشارهای بین‌المللی را نشان می‌دهد. با این حال، چالش‌های ناشی از تحولات منطقه‌ای و فشارهای داخلی و خارجی، ایران را در موقعیت حساسی قرار داده است. ادامه این راهبرد نیازمند توازن میان حفظ نفوذ منطقه‌ای و مدیریت هزینه‌های داخلی است. در آینده، ایران ممکن است به سمت تقویت دیپلماسی منطقه‌ای و کاهش تنش با همسایگان حرکت کند تا فشارها را کاهش دهد، در حالی که همچنان از گروه‌های مقاومت به‌عنوان اهرم استراتژیک استفاده می‌کند.

سخنان دوم دی ماه ۱۴۰۳ فرماندهی معظم کل قوا، پس از جنایات رژیم صهیونیستی و حذف فیزیکی و تروریستی شماری از رهبران گروه‌های مقاومت در لبنان و فلسطین حائز توجه است؛ ایشان، ضمن تصریح به این نکته که «جمهوری اسلامی نیروی نیابتی ندارد»، ضروری است به رویکرد جمهوری اسلامی در حمایت از گروه‌های مقاومت توجه شود که ریشه در اراده مستقل آن گروه‌ها دارد و جمهوری اسلامی، بر مبنای ماهیت خویش، تکلیف قانون اساسی و مبانی ایدئولوژیک، دست به این قسم حمایت‌ها می‌زند.

با وجود کارویژه‌های ایدئولوژیک و راهبردی جمهوری اسلامی در حمایت از گروه‌های مقاومت، باید توجه داشت که چنین راهبردی در نظم حقوقی بین‌الملل، به‌ویژه در پرتو اصل «منع توسل به زور»، با ابهامات و چالش‌های حقوقی روبه‌رو است؛ حمایت از بازیگران غیردولتی در درگیری‌های مسلحانه، ولو باهدف مقابله با سلطه‌گری یا دفاع از مظلومین، لزوماً به معنای مشروعیت حقوقی نیست و استناد به‌منظور نسبت‌دادن آن به دفاع مشروع، با پیچیدگی‌های بزرگی مواجه می‌شود. از این رو، سیاست حمایت از گروه‌های نیابتی باید با دقت و در چارچوبی تحلیل شود که مرزهای حقوقی و سیاسی آن به‌خوبی تفکیک گردد و توجیه اخلاقی یا ایدئولوژیک، جایگزین مشروعیت حقوقی نشود. از همین رو، تأکیدات فرماندهی کل قوا به «اصالت مبارزات برخی گروه‌های موسوم به مقاومت در منطقه» و بیان اینکه «ایران نیازی به نیروی نیابتی ندارد»، در همین چارچوب قابل تحلیل است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف بنیادی - کاربردی و به لحاظ پارادایم شناسی از نوع پراگماتیسم که در فاز اکتشاف، بهره‌مند از مدل تفسیری و در فاز آزمون، بهره‌مند از مدل اثبات‌گرا است. رویکرد تحقیق آمیخته و استراتژی آن تحلیل مضمون است. در این مطالعه، با توجه به ماهیت و اهداف تحقیق، از روش کیفی استفاده شده است. انتخاب استراتژی مناسب در یک مطالعه کیفی، بر نظم و توالی اطلاعات تأکید داشته و به تحلیل عمیق داده‌ها کمک می‌کند (Creswell & Clark, 2008: 371). روش‌های کیفی با بررسی جنبه‌های گوناگون، امکان پاسخگویی به پرسش‌های تحقیق را در حوزه‌های مختلف فراهم می‌سازند.

بر اساس نظر کراسول و کلارک (۲۰۰۸)، تحلیل تماتیک یکی از روش‌های کلیدی در پژوهش کیفی است که پژوهشگر را قادر می‌سازد درکی عمیق از موقعیت‌های نامعین به‌دست آورد. در این روش، داده‌های کیفی جمع‌آوری، تحلیل و در قالب مضامین سازمان‌دهی می‌شوند (Sardana, et al, 2023:67).

این تحقیق مطابق نظر براون و کلارک یعنی ترسیم شبکه مضامین و تحلیل آن توسط محقق و با کمک نرم‌افزار تخصصی «مکس کیو دا» انجام‌گرفته که شبکه مضامین در

قالب خروجی نرم افزار کدها صورت می گیرد. بر اساس روش براون و کلارک^۱ (۲۰۲۳)، شش گام کلیدی برای تحلیل داده‌ها مشخص شده است: آشنایی با داده‌ها، کدگذاری اولیه، شناسایی مضامین، ترسیم شبکه مضامین، تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش.

یافته‌های پژوهش

طبق چارچوب فوق‌الذکر، در مجموع ۲۶ شاخص یا گویه (کد اولیه) و ۷ مقوله یا مؤلفه اصلی شناسایی گردید که طبق گام‌های تعریف شده از سوی براون و کلارک، به صورت تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش به تفصیل شرح داده شده‌است.

تحلیل مضمون در تحقیقات کیفی از گام آشنایی با داده‌ها آغاز می‌شود. این مرحله در پژوهش حاضر با انجام چهارده مورد مصاحبه با صاحب‌نظران و محققان حقوق بین‌الملل توسط پژوهشگر انجام شد.

در گام دوم از روش براون و کلارک، کدهای اولیه باید استخراج شوند؛ این مرحله زمانی آغاز می‌شود که پژوهشگر داده‌ها را به طور کامل بررسی کرده و با آن‌ها آشنایی کافی پیدا کرده باشد.

اهمیت تفسیری این گام بسیار بالاست و تا زمانی که به طور کامل انجام نشود، ورود به مراحل بعدی تحلیل امکان‌پذیر نیست (Talan, T. 2021:21).

گام سوم پس از کدگذاری اولیه و شناسایی لیستی از کدهای مختلف آغاز می‌شود. در این مرحله، تحلیل در سطحی کلان‌تر انجام می‌شود و مضامین استخراج می‌گردند. تمرکز این گام بر تحلیل و ترکیب کدها برای ایجاد مضامین پایه است. در شکل شماره ۱، نتیجه حاصل از تحلیل نرم‌افزار به صورت دسته‌بندی مضامین با توجه به تحلیل چهارده مصاحبه نمایش داده شده است.

.....
¹Braun & Clarke

Codes	166
راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ‌های نیابتی با رویکرد تضمین حقوق بشردوستانه	0
اصول و مبانی حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی	0
اصل محدودیت در استفاده از ابزارهای جنگی	4
اصل تناسب در خسارات و نتایج	5
اصل ضرورت در عملیات نظامی	3
اصل تفکیک میان غیرنظامیان و نظامیان	6
راهبردهای نظامی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران	0
حفظ اقتدار و بازدارندگی نظامی	9
مقابله با نظام سلطه جهانی	2
پایبندی به اصول اخلاق جنگ	7
تأکید بر دفاع از مستضعفین و مظلومین	8
چالش‌های اجرای حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی	1
سوءاستفاده از حقوق بشردوستانه برای منافع سیاسی	8
پیچیدگی در شناسایی طرف‌های درگیر	13
عدم نظارت کافی بر گروه‌های نیابتی	7
اقدامات نیروهای مسلح در جنگ‌های نیابتی	0
ایجاد فرهنگ احترام به حقوق غیرنظامیان در جنگ	3
آموزش اصول حقوق بشردوستانه به نیروهای نظامی	7
تلاش برای کاهش آسیب به غیرنظامیان	4
تأمین منابع انسانی و لجستیکی برای عملیات انسانی	9
آموزش گروه‌های نیابتی در زمینه حقوق بشردوستانه	6
نقش اسلام در تدوین راهبردها	0
منع استفاده از تسلیحات نامتعارف	8
رعایت عدالت حتی در جنگ	12
تأکید بر کرامت انسانی	10
مبانی قانونی در سیاست‌گذاری نظامی ایران	0
برگزاری جلسات بین‌المللی برای حل اختلافات	1
نقش اندیشه‌های امامین انقلاب	1
هماهنگی با دکترین امنیت ملی کشور	4
التزام به قانون اساسی جمهوری اسلامی	5
مسئولیت دولت‌های حامی در جنگ‌های نیابتی	0
اعمال مکانیسم‌های بازدارنده	8
نظارت بر رفتار گروه‌های تحت حمایت	11
فشار بر گروه‌های نیابتی برای رعایت حقوق بشردوستانه	4
Sets	0

شکل ۱: دسته‌بندی و مضامین ایجاد شده

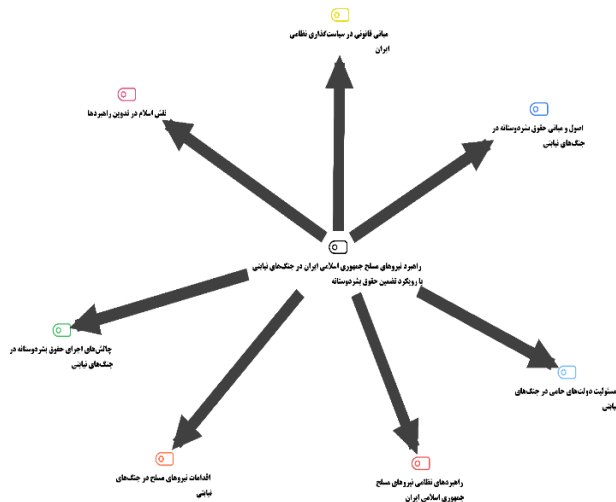
در گام چهارم پژوهشگر مجموعه‌ای از مضامین را شناسایی می‌کند. در این مرحله، مضامین اولیه به‌عنوان منبع اصلی برای تشکیل شبکه‌های مضامین استفاده می‌شوند. در این فرآیند، پژوهشگر بررسی می‌کند که آیا مضامین پیشنهادی واقعاً مضمون به شمار می‌روند یا خیر.

مضامین شناسایی شده بر اساس محتوا و در صورت لزوم با توجه به مبانی نظری، در گروه‌های مشابه دسته‌بندی می‌شوند. لازم است تعداد مضامین در هر گروه متناسب و مرتبط با موضوع باشد. هر گروه مضامین، ساختار منسجمی را تشکیل می‌دهد که مضامین پایه و سازمان‌دهنده خاصی را پشتیبانی می‌کند (Christou, 2023: 17).

در این مرحله، پژوهشگر دسته‌بندی‌های انجام‌شده در گام قبلی را بازبینی کرده، مضامین مشابه را ترکیب می‌کند و سطح انتزاع مضامین را در صورت نیاز تغییر می‌دهد. آغاز گام پنجم زمانی خواهد بود که پژوهشگر مضامین شناسایی‌شده را تعریف و ساختاردهی می‌کند تا برای تحلیل داده‌ها مناسب شوند.

در این تحقیق گام چهارم و پنجم مطابق نظر براون و کلارک یعنی ترسیم شبکه مضامین و تحلیل آن توسط محقق و با کمک نرم‌افزار تخصصی مکس کیو دا انجام و شبکه مضامین در قالب خروجی نرم‌افزار کدها صورت گرفت که در ادامه بیان می‌گردد.

پس از عملیات کدگذاری محوری و بررسی رابطه بین مقولات فرعی، هفت کد به‌عنوان مقوله اصلی یا مؤلفه اصلی (پرنِت کد) ایجاد گردید و ارتباط بین کدهای اولیه و مقولات شکل گرفت.

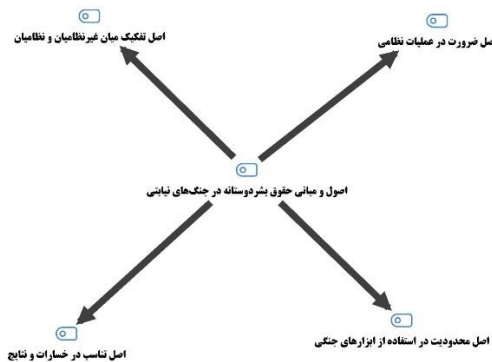
شکل ۲: نمودار درختی مربوط به ۷ مقوله‌های (مؤلفه‌ها) اصلی

هفت مقوله (مؤلفه) اصلی عبارت‌اند از:

۱- اصول و مبانی حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی. ۲- راهبردهای نظامی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران. ۳- چالش‌های اجرای حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی. ۴- اقدامات نیروهای مسلح در جنگ‌های نیابتی. ۵- نقش اسلام در تدوین راهبردها. ۶- مبانی قانونی در سیاست‌گذاری نظامی ایران. ۷- مسئولیت دولت‌های حامی در جنگ‌های نیابتی.

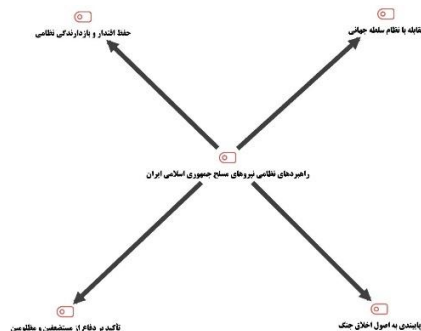
در ادامه خروجی نرم‌افزار مکس کیودا (نمودار درختی) به صورت جداگانه برای هر کدام از مقولات اصلی ارائه می‌گردد.

اصول و مبانی حقوق بشر در جنگ‌های نیابتی، به‌عنوان مقوله (مؤلفه) اصلی دارای پنج کد اولیه یا شاخص و نشانگر است.

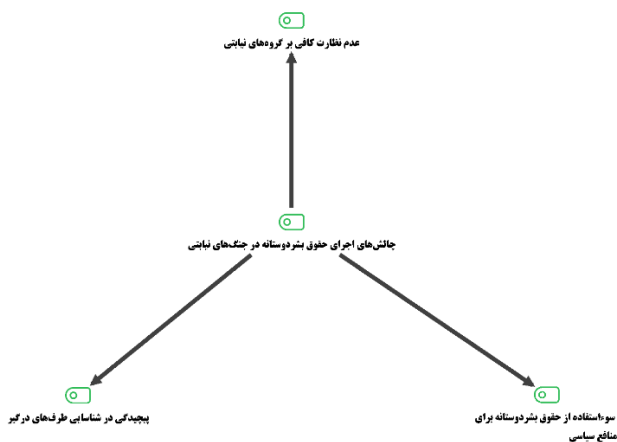
شکل ۳: نمودار درختی «اصول و مبانی حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی»

مؤلفه دوم یعنی «راهبردهای نظامی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران»، به‌عنوان مقوله اصلی دارای چهار کد اولیه یا شاخص و نشانگر است که در شکل شماره ۴ نمایش داده شده است.

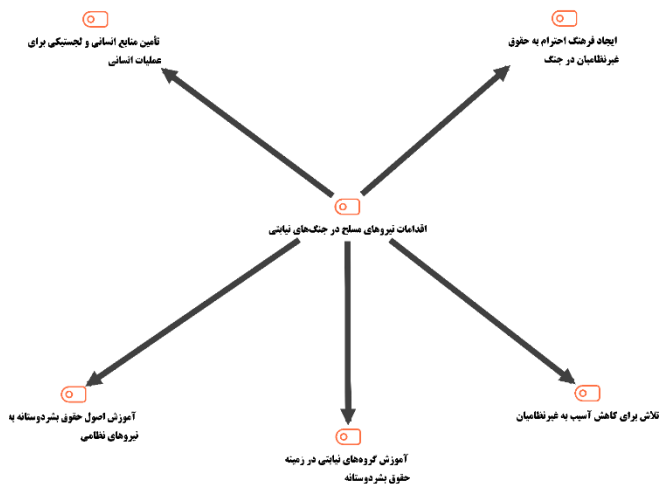
شکل ۴: نمودار درختی راهبردهای نظامی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران

مؤلفه سوم: چالش‌های اجرای حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی

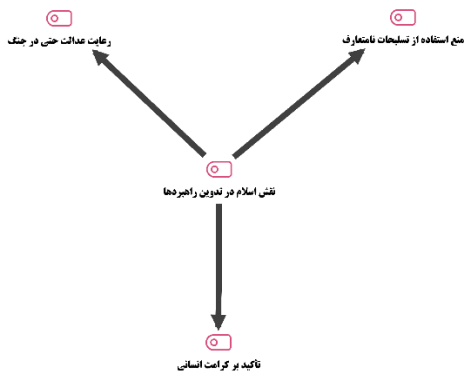
شکل ۵: نمودار درختی چالش‌های اجرای حقوق بشر دوستانه در جنگ‌های نیابتی

مؤلفه چهارم: اقدامات نیروهای مسلح در جنگ‌های نیابتی

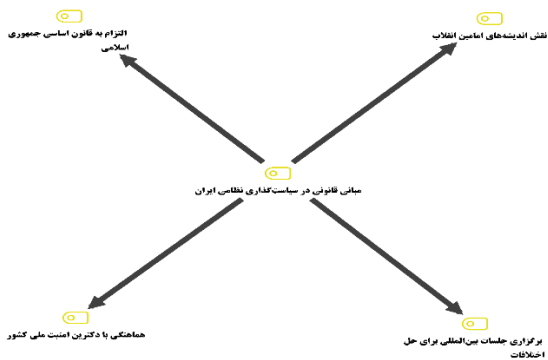
شکل ۶: نمودار درختی اقدامات نیروهای مسلح در جنگ‌های نیابتی

مؤلفه پنجم: نقش اسلام در تدوین راهبردها

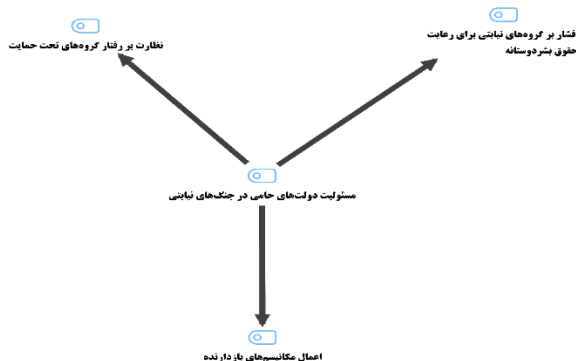
شکل ۷: نمودار درختی نقش اسلام در تدوین راهبردها

مؤلفه ششم: مبانی قانونی در سیاست‌گذاری نظامی ایران

شکل ۸: نمودار درختی مبانی قانونی در سیاست‌گذاری نظامی ایران

مؤلفه هفتم: مسئولیت دولت‌های حامی در جنگ‌های نیابتی

شکل ۹: نمودار درختی مسئولیت دولت‌های حامی در جنگ‌های نیابتی

جدول شماره ۱: کدگذاری اولیه، دسته‌بندی و تعیین مقوله‌ها و مؤلفه‌ها

گروه (ساختمان معنایی)	مقوله (مؤلفه)	گوبه، شاخص	
راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ‌های نیابتی با رویکرد تضمین حقوق بشردوستانه	اصول و مبانی حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی	اصل تفکیک میان غیرنظامیان و نظامیان	
		اصل ضرورت در عملیات نظامی	
		اصل تناسب در خسارات و نتایج	
		اصل محدودیت در استفاده از ابزارهای جنگی	
	راهبردهای نظامی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران	تأکید بر دفاع از مستضعفین و مظلومین پایبندی به اصول اخلاق جنگ مقابله با نظام سلطه جهانی حفظ اقتدار و بازدارندگی نظامی	اصل محدودیت در استفاده از ابزارهای جنگی
			تأکید بر دفاع از مستضعفین و مظلومین
			پایبندی به اصول اخلاق جنگ
			مقابله با نظام سلطه جهانی
	چالش‌های اجرای حقوق بشردوستانه در جنگ‌های نیابتی	عدم نظارت کافی بر گروه‌های نیابتی پیچیدگی در شناسایی طرف‌های درگیر سوءاستفاده از حقوق بشردوستانه برای منافع سیاسی	عدم نظارت کافی بر گروه‌های نیابتی
			پیچیدگی در شناسایی طرف‌های درگیر
سوءاستفاده از حقوق بشردوستانه برای منافع سیاسی			
آموزش گروه‌های نیابتی در زمینه حقوق بشردوستانه			
راهبرد نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ‌های	اقدامات نیروهای مسلح در جنگ‌های نیابتی	تأمین منابع انسانی و لجستیکی برای عملیات انسانی	
		تلاش برای کاهش آسیب به غیرنظامیان	
		آموزش اصول حقوق بشردوستانه به نیروهای نظامی	
		ایجاد فرهنگ احترام به حقوق غیرنظامیان در جنگ	
		تأکید بر کرامت انسانی	
نقش اسلام در تدوین راهبردها	رعایت عدالت حتی در جنگ منع استفاده از تسلیحات نامتعارف	تأکید بر کرامت انسانی	
		رعایت عدالت حتی در جنگ	
		منع استفاده از تسلیحات نامتعارف	

گروه (ساختمان معنایی)	مقوله (مؤلفه)	گویه، شاخص
نیابتی با رویکرد تضمین حقوق بشردوستانه	مبانی قانونی در سیاست‌گذاری نظامی ایران	التزام به قانون اساسی جمهوری اسلامی
		هماهنگی با دکترین امنیت ملی کشور
		نقش اندیشه‌های امامین انقلاب
		برگزاری جلسات بین‌المللی برای حل اختلافات
	مسئولیت دولت‌های حامی در جنگ‌های نیابتی	فشار بر گروه‌های نیابتی برای رعایت حقوق بشردوستانه
		نظارت بر رفتار گروه‌های تحت حمایت
اعمال مکانیسم‌های بازدارنده		

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

از یک سو، ایران به‌عنوان عضوی از جامعه بین‌المللی، به بسیاری از کنوانسیون‌های بین‌المللی حقوق بشردوستانه پیوسته است؛ از سوی دیگر، به واسطه مبانی اعتقادی نظام جمهوری اسلامی ایران که در قانون اساسی و منویات، بیانات و سیاست‌های کلی نظام، صدور از امامین انقلاب اسلامی، راهبردهای نظامی ایران کاملاً با رویکردهای بشردوستانه و مبارزه با تروریسم، اشغالگری و استعمار تطبیق دارد. عملکرد نیروهای مسلح ایران در دهه‌های اخیر و کشاکش نبردهای نیابتی خاورمیانه نشان داده است که این نیروها، همواره ضمن پشتیبانی از خواست ملت‌های منطقه، صرفاً از گروه‌ها و طرف‌هایی در درگیری حمایت کرده‌اند که اولاً دارای پایگاه مردمی قابل قبول و ثانیاً پایبند به تعهدات بشردوستانه، موازین اسلامی و اصول اخلاقی باشند.

راهبرد ایران در جنگ‌های نیابتی سال‌های اخیر در منطقه، بر اساس مواضع رسمی آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر عالی نظام جمهوری اسلامی، با هدف تقویت محور مقاومت، بازدارندگی در برابر دشمنان و حمایت از امت اسلامی طراحی شده و از طریق ابزارهایی مانند حمایت لجستیکی، دیپلماسی انقلابی و جنگ نامتقارن اجرا می‌شود. تأکید رهبر انقلاب بر اینکه ایران نیروی نیابتی ندارد، نمایانگر اعتقاد به استقلال گروه‌های نیابتی،

پرهیز از درگیری مستقیم و مدیریت منابع و همچنین، نشان‌دهنده رویکردی محتاطانه اما تهاجمی در این حوزه است. این راهبرد، ضمن موفقیت در گسترش نفوذ ایران در منطقه، با چالش‌هایی مانند هزینه‌های اقتصادی و ریسک‌های ژئوپلیتیکی مواجه است که نیازمند مدیریت هوشمندانه است. اما باید به این نکته توجه داشت که پذیرش چنین رویکردی از سوی جامعه بین‌المللی با چالش مواجه است و به هر روی، هر میزان از حمایت ولو معنوی ایران از گروه‌های مقاومت، به منزله پشتیبانی از یک نیروی نیابتی در میدان درگیری تلقی می‌شود و با عنایت به موازین و ملاک‌های انتساب مسئولیت، ایران ناگزیر است در حوزه صیانت از موازین بشردوستانه از سوی گروه‌های مقاومت درگیر در میدان نبردها، دقت نظر کافی را داشته باشد تا در عرصه بین‌المللی، تحت فشار و انزوا قرار نگیرد.

در همین راستا، ضروری است با بذل نظر ویژه به حوزه حقوق بشردوستانه خاصه در زمینه آموزش و تبلیغات مؤثر رسانه‌ای، رویکرد پیشگیرانه نسبت به هجمه‌های رسانه‌ها در خصوص شبهه‌افکنی در باب نقض موازین انسان‌دوستانه یا بروز جنایت جنگی در این دست نبردها از سوی نیروهای مسلح کشور یا گروه‌های تحت حمایت آن، داشته باشند. (نظیر آنچه در درگیری‌های سوریه توسط طرف‌های مقابل دنبال شد) همچنین، توجه به راهبردهای کلان سیاست خارجی ایران در قبال نیروهای نیابتی در کنار حساسیت‌ها و مبانی نیروهای مسلح در خصوص موازین بشردوستانه، به هم‌افزایی و انسجام بیش از پیش نیروهای مسلح و دیپلماسی کشور منجر می‌شود و همسویی راهبردی بین این دو بخش، اقتدار ملی را تقویت خواهد کرد.

با این حال، باید تأکید کرد که رعایت اصول حقوق بشردوستانه توسط نیروهای تحت حمایت مستقیم یا غیرمستقیم سیاسی و نظامی یک کشور، نمی‌تواند به‌تنهایی مبنای مشروعیت اقدامات آن کشور در توسل به جنگ نیابتی باشد؛ بنابراین، لازم است تفکیکی جدی میان «رعایت حقوق بشردوستانه در حین درگیری» و «مشروعیت اصل درگیری» صورت پذیرد. مقاله حاضر کوشیده است این تمایز را برجسته کرده و ضمن توجه به دیدگاه، عملکرد جمهوری اسلامی و تمرکز بر امر واقع، چالش‌های مسئله را از حیث انطباق یا تخالف با موازین معتبر حقوق بین‌الملل، به فراموشی نسپارد.

هرچند در چارچوب مواضع رسمی نظام جمهوری اسلامی و اصل ۱۵۲ قانون اساسی، اعتقاد صریح ایران به استقلال گروه‌های نیابتی درگیر در منطقه به‌عنوان محور مقاومت (نظیر مقاومت اسلامی لبنان، حماس در فلسطین، انصارالله در یمن و کتائب حزب الله و حشد الشعبی در عراق)، گروه‌های مزبور دارای استقلال در عقیده و عمل می‌باشند و ایران هرگز نگاه گروه نیابتی برای خود نسبت به آنان نداشته است؛ لکن با امعان نظر به ملاحظاتی که در انتساب مسئولیت بین‌المللی ناشی از اعمال گروه‌های غیردولتی به دولت حامی آنان، از قبیل مسئولیت مبتنی بر سببیت ناشی از وجود رابطه فی‌مابین، اعلام رضایت تلویحی دولت ایران از عملکرد آنان یا وجود اماراتی دائر بر کنترل، هدایت یا مشاوره نظامی به ایشان مانند ایفای نقش مستشاری برای نیروهای مقاومت اسلامی لبنان در جنگ داخلی سوریه وجود دارد؛ (چنان که ابراهیمی ارمی، نژندی منش و محبی (۱۴۰۴) می‌نویسند). بنابراین امکان عملی تبری از این مقوله برای ایران میسر نمی‌شود؛ زیرا هر موقعیتی که دولتی در مظان اتهام همکاری یا ترک فعل برابر اعمال زیان‌بار گروه‌های رزمنده غیردولتی قرار گیرد و یا تحت هدایت آن تلقی شود، آن چنان که مافی و یزدانی (۱۳۹۲) تبیین می‌کنند، زمینه‌ساز مسئولیت بین‌المللی برای دولت حامی خواهد شد. لذا، توجه حداکثری به تضمین و نظارت بر اقداماتی که زمینه‌ساز کاهش مسئولیت و انتساب آن به‌ویژه در حوزه‌هایی نظیر حقوق بشر و بشردوستانه که حکم قاعده آمره را دارند، ضروری می‌نماید. خاصه آنکه، مبانی اعتقادی و سابقه عمل نیروهای مسلح ایران (در جنگ ۸ساله با رژیم بعث عراق) به خوبی بر نصب‌العین بودن رعایت موازین بشردوستانه و اخلاقی از سوی کشورمان صحه می‌گذارد. از آن جایی که پرداختن به صیانت از موازین بین‌المللی بشردوستانه به حفظ، تقویت اعتبار بین‌المللی و پذیرش در افکار عمومی جهانی منجر می‌شود، ضروری است سیاست‌گذاران کلان دفاعی و سیاسی کشور، در عصر حاضر که آمریکا و متحدان آن در منطقه خاورمیانه با تمسک به ایجاد درگیری‌های نیابتی و تشدید شکاف‌ها و تنش‌های درون‌گروهی، سیاسی و مذهبی منافع خویش را پیگیری می‌نمایند، با تمرکز خاص بر حوزه موازین بشردوستانه و صیانت از آن، تأکید بر این نکته را تکیه‌گاه و مستمسکی برای ورود به عرصه این تنش‌ها، متناسب با منافع جمهوری اسلامی ایران عمل نمایند تا از این طریق با ایجاد ظرفیت‌های مناسب دیپلماتیک و سیاسی، ضمن کمک به برقراری صلح و صیانت از افراد انسانی در معرض

خطر، منافع کشور را از رهگذر تقویت وجهه بین‌المللی و مداخلات سیاسی از این دست، دنبال نمایند.

نیروهای مسلح و سیاست‌گذاران دفاعی و نظامی کشور، دست بازی برای نقش‌آفرینی ترویجی در موضوع حقوق بشردوستانه در صحنه نبردهای نیابتی عصر حاضر در منطقه دارند؛ بنابراین، طرح ابتکاراتی نظیر کنفرانس‌های منطقه‌ای با محوریت جمهوری اسلامی، تعریف گفتمان متقابل با گروه‌های مقاومت حول محور حقوق بشردوستانه، تأکید بر اصول اساسی نظیر تفکیک و تناسب در اعمال آنان و همچنین، تعریف دوره تحصیلی حقوق بشردوستانه در آکادمی‌های نظامی کشور و تلاش برای جذب دانشجویان خارجی در آن، به تقویت وجهه و اعتبار قوای مسلح کشور می‌انجامد.

در نهایت، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی که توسط پژوهشگران نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران صورت‌بندی خواهد شد، با پرداختن به موضوع نسبت‌گرایی در مواجهه با مفاهیم، در حوزه «نحوه تفکیک نهضت‌های آزادی‌بخش ملی از گروه‌های تروریستی با تمرکز بر محور مقاومت در خاورمیانه» تحقیق مفصلی صورت پذیرد.

توصیه‌های کلیدی برای سیاست‌گذاران دفاعی

- ۱- بذل نظر ویژه به حوزه حقوق بشردوستانه خاصه در زمینه آموزش و تبلیغات موثر رسانه‌ای با رویکرد پیشگیرانه نسبت به هجمه‌های رسانه‌ها و محافل طرف مقابل.
- ۲- پرداختن به صیانت از موازین بین‌المللی بشردوستانه به حفظ و تقویت اعتبار بین‌المللی و پذیرش در افکار عمومی جهانی به‌عنوان مستمسکی برای صیانت از منافع ملی و ورود به تنش‌های نیابتی احتمالی در منطقه.
- ۳- طرح ابتکاراتی نظیر کنفرانس‌های منطقه‌ای با محوریت جمهوری اسلامی و تعریف دوره تحصیلی حقوق بشردوستانه در آکادمی‌های نظامی کشور و تلاش برای جذب دانشجویان خارجی در آن.

قدردانی

از دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا و مرکز تحقیقات آجا بابت پیگیری‌ها و هماهنگی‌های لازم جهت برگزاری جلسات خبرگی پژوهش حاضر و نیز کلیه اندیشمندان و پژوهشگرانی

که در خلال تحقیق خالصانه دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات علمی و کارشناسی خود را ارائه نمودند، تشکر و قدردانی می‌گردد.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌دارند که در خصوص پژوهش حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

منابع

- ابراهیمی ارمی، کیوان؛ نژندی منش، هیبت اله و محبی، محسن. (۱۴۰۴). مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال اعمال گروه‌های غیردولتی از طریق انتقال تسلیحات با توجه به معاهده تجارت اسلحه، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۵ (۱): ۳۰۳ - ۳۲۸. ([DOI:10.2059/jplsq.2023.35989](https://doi.org/10.2059/jplsq.2023.35989))
- اشرافی، داریوش. (۱۳۹۲). تفسیر جدید از صلح و امنیت بین‌المللی و تأثیر آن بر مفهوم حاکمیت ملی، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۱۵ (۴۲): ۸۳-۱۰۹. (https://qjpl.atu.ac.ir/article_255.html)
- باقرزاده، رضوان؛ رنجبریان، امیرحسین. (۱۳۹۴). بنیان اجرای حقوق بشردوستانه: تعهد دولت‌ها به رعایت و تضمین رعایت حقوق بشردوستانه، پژوهش حقوق عمومی، ۱۶ (۴۶): ۱۲۵-۱۵۴. ([URL: https://qjpl.atu.ac.ir/article_1386.html](https://qjpl.atu.ac.ir/article_1386.html))
- حسینی، سید ابراهیم؛ زمانی، سید قاسم. (۱۳۹۹). نقش سازمان‌های غیردولتی در حمایت از قربانیان جنایات بین‌المللی نزد دادگاه بین‌المللی کیفری، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۰ (۱): ۲۳ تا ۳۸. ([URL: https://jplsq.ut.ac.ir/article_72607.html](https://jplsq.ut.ac.ir/article_72607.html))
- دهشیری، محمدرضا؛ غفوری، مجتبی. (۱۳۹۴). الزامات راهبردی جمهوری اسلامی ایران در قبال سیاست‌های خاورمیانه‌ای جدید آمریکا، مجله سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۲ (۳): ۱۷۵-۱۹۳. ([URL: https://www.jmsp.ir/article_13357.html](https://www.jmsp.ir/article_13357.html))
- رحیمی روشن، حسن. (۱۳۹۵). جایگاه حقوق بشردوستانه از منظر امام خمینی (ره) در دوران دفاع مقدس، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۶ (۱۸): ۱۵۷ - ۱۷۵. ([doi:https://doi.org/10.22084/rj7](https://doi.org/10.22084/rj7))
- رحیمی روشن، حسن؛ جلال‌پور، حسن. (۱۳۹۹). اصول حقوق بشردوستانه در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، سیاست متعالیه، ۸ (۳۱): ۱۷۵-۲۰۰. ([URL: https://sm.psas.ir/article_21](https://sm.psas.ir/article_21))
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا. (۱۳۹۲). حقوق بین‌الملل بشردوستانه، چاپ دوم، تهران: انتشارات گنج دانش. (<https://opac.nlai.ir/opac-prod/>)
- رومی، فرشاد؛ کاظمی، احسان. (۱۴۰۰). جایگاه گروه‌های نیابتی در راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، سیاست جهانی، ۹ (۳۵): ۱۳۱-۱۶۲. ([URL: https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_4787.html](https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_4787.html))

- عسکری، پوریا؛ سعیدی، نیلوفر. (۱۳۹۵). سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و نظارت بر اجرای حقوق بشر با تأکید بر عفو بین‌الملل، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، ۵۳: ۲۹ تا ۵۷.
- ([URL:https://www.id.ir/paper/512146/fa](https://www.id.ir/paper/512146/fa))
- علایی، حسین. (۱۴۰۰). بررسی و ارزیابی راهبردهای دفاعی و نظامی جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، ۲۶ (۷): ۴۹-۷۳. ([RL:https://hds.ndu.ac.ir/](https://hds.ndu.ac.ir/))
- فرهادی، علی؛ نصیرزاده؛ عزیز و خادم دقیق، امیر هوشنگ. (۱۴۰۰). جنگ نیابتی غیردولتی؛ عوامل کلیدی و پیشران‌ها، فصلنامه مطالعات جنگ، ۳ (۱۱): ۵-۲۶. ([URL: https://www.qjws.ir/](https://www.qjws.ir/))
- قنبری جهرمی، محمدحسین. (۱۳۹۹). فلسفه جنگ‌های نیابتی در عصر جدید، سیاست دفاعی ۲۹ (۱۱۳): ۹ تا ۵۱ ([URL: https://www.sid.ir/paper/389847/fa](https://www.sid.ir/paper/389847/fa))
- مافی، همایون؛ یزدانی، سعید. (۱۳۹۲). معیارهای انتساب اعمال شورشیان به دولت در حقوق بین‌الملل، پژوهشنامه حقوق تطبیقی، ۱ (۱): ۱۵۵ تا ۱۷۴. ([DOI:10.22080/lps.1970.2104](https://doi.org/10.22080/lps.1970.2104))
- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۷۸). دین، فلسفه و قانون، چاپ اول، تهران: انتشارات سخن. (<https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/>)
- محمودی، سید هادی؛ منتظری فهجاورستانی، ایمان. (۱۴۰۰). مبانی حقوقی الزام گروه‌های سازمان‌یافته به رعایت و اجرای حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه داخلی، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۱ (۳): ۱۱۱۵ تا ۱۱۳۸. ([URL: https://jplsq.ut.ac.ir/article_82069.html](https://jplsq.ut.ac.ir/article_82069.html))
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۳). جهاد، چاپ هفتم، تهران: انتشارات صدرا. (<https://opac.nlai.ir/opac>)
- مشرف، پرویز؛ پاکستان گروه‌های تروریستی را حمایت کرده و آموزش می‌داد. [۶ آبان ۱۳۹۴]. قابل دسترس در: (<https://www.isna.ir/news/94080602944/>)
- ممتاز، جمشید؛ قربان‌نیا، ناصر. (۱۳۸۵). چارچوب هنجاری نظام بین‌الملل حقوق بشر و بشردوستانه، دو فصلنامه علمی حقوق تطبیقی، ۱۰: ۳-۱۸. ([URL: https://law.mofidu.ac.ir/article](https://law.mofidu.ac.ir/article))
- میر موسوی، سید علی؛ حقیقت، سید صادق. (۱۳۸۱). مبانی حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. (<https://opac.nlai.ir/opac-prod/>)
- نوروزی، حسین و همکاران. (۱۳۹۱). حقوق بشردوستانه بین‌المللی از منظر اسلام، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران. (<https://opac.nlai.ir/opac-g>)
- وکیل، امیر ساعد؛ عسکری، پوریا و کدخدایی، عباسعلی. (۱۴۰۱). قانون اساسی در نظم حقوقی کنونی، چاپ ششم، تهران: انتشارات مجد. (<https://opac.nlai.ir/opac-prod/>)
- هاشمی، سید محمد. (۱۴۰۳). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران (جلد ۱)، چاپ هجدهم، تهران: انتشارات بنیاد حقوقی میزان. (<https://opac.nlai.ir/opac-prod/>)
- هنجانی، سید علی؛ شفیعی بافتی، نگین. (۱۳۹۲). ابعاد حقوقی بین‌المللی مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی، چاپ اول، تهران: میزان. (<https://opac.nlai.ir/opac-prod/>)

- یاقوتی، محمد مهدی. (۱۳۹۰). استثنائات حقوقی ممنوعیت توسل به زور در حقوق بین‌الملل، فصلنامه سیاست خارجی، ۲۵ (۴): ۱۱۱۳-۱۱۳۲. ([URL: http://fp.ipisjournals.ir/article_1](http://fp.ipisjournals.ir/article_1))

- Alaei, H. (2021). Review and evaluation of the defensive and military strategies of the Islamic Republic of Iran during the imposed war. *Sacred Defense Studies Quarterly*, 26(7), 49–73. [in Persian]. <http://hds.sndu.ac.ir>
- Ashrafi, D. (2013). A new interpretation of peace and international security and its impact on the concept of national sovereignty. *Public Law Research Quarterly*, 15(42), 83–109. [in Persian]. https://qjpl.atu.ac.ir/article_255.html
- Askari, P., & Saeedi, N. (2016). International NGOs and monitoring the implementation of human rights, with an emphasis on Amnesty International. *Public Law Research Quarterly*, 53, 29–57. [in Persian]. (Index at journal site:) <https://qjpl.atu.ac.ir> [in Persian]
- Baderin, M. A., & Ssenyonjo, M. (Eds.). (2010). *International human rights law: Six decades after the UDHR and beyond*. Routledge. <https://www.routledge.com/International-Human-Rights-Law->
- Bagherzadeh, R., & Ranjbarian, A. H. (2015). The foundation of implementing humanitarian law: States' obligation to respect and ensure respect for humanitarian law. *Public Law Research*, 16(46), 125–154. [in Persian]. https://qjpl.atu.ac.ir/article_1386.html
- Braun, V., & Clarke, V. (2023). Is thematic analysis used well in health psychology? A critical review of published research, with recommendations for quality practice and reporting. *Health Psychology Review*, 17(1), 1–27. <https://doi.org/10.1080/17437199.2022.2160108>
- Christou, P. A. (2023). How to use thematic analysis in qualitative research. *Journal of Qualitative Research in Tourism*, 1(aop), 1–17. <https://doi.org/10.4337/jqrt.2023.0006>
- Clark, V. L. P., Creswell, J. W., Green, D. O. N., & Shope, R. J. (2008). Mixing quantitative and qualitative approaches: An introduction to emergent mixed methods research. In S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Handbook of emergent methods* (pp. 363–387). Guilford Press. (Book info:) <https://www.guilford.com/books/Handbook-of-Emergent-Methods/>
- Dehshiri, M. R., & Ghafouri, M. (2015). Strategic requirements of the Islamic Republic of Iran regarding new U.S. Middle East policies. *Strategic and Macro Policies Journal*, 12(3), 175–193. [in Persian]. https://www.jmsp.ir/article_13357.html
- Ebrahimi Armi, K., Nejandi Manesh, H., & Mohbi, M. (2025). The international responsibility of states for acts of non-state groups through arms transfer in light of the Arms Trade Treaty. *Public Law Studies Quarterly*, 55(1), 303–328. [in Persian]. https://jplsqt.ut.ac.ir/article_99060.html

- Farhadi, A., Nasirzadeh, A., & Khadem Daghigh, A. H. (2021). Non-state proxy war: Key factors and drivers. *Journal of War Studies*, 3(11), 5–26. [in Persian]. https://www.gjws.ir/article_250997.html
- Focarelli, C. (2010). Common Article 1 of the 1949 Geneva Conventions: A soap bubble? *European Journal of International Law*, 21(1), 125–171. <https://doi.org/10.1093/ejil/chq004>
- Ghanbari Jahromi, M. H. (2020). The philosophy of proxy wars in the modern era. *Defensive Policy*, 29(113), 9–51. [in Persian]. <https://www.sid.ir/paper/389847/fa>
- Hanjani, S. A., & Shafiee Bafti, N. (2013). *International legal aspects of non-international armed conflict* (1st ed.). Tehran: Mizan Publications. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.0>
- Hashemi, S. M. (2025). *The constitutional law of the Islamic Republic of Iran* (Vol. 1, 18th ed.). Tehran: Mizan Legal Foundation Publications. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do>
- Hosseini, S. E., & Zamani, S. G. (2020). The role of NGOs in protecting victims of international crimes before the International Criminal Court. *Public Law Studies Quarterly*, 50(1), 23–38. [in Persian]. https://jplsq.ut.ac.ir/article_72607.html
- International Committee of the Red Cross. (2009). Various mechanisms and approaches for implementing international humanitarian law and protecting and assisting war victims. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 279–328. <https://doi.org/10.1017/S1816383109990223>
- International Committee of the Red Cross. (2024). *International Review of the Red Cross*, 106(927), 1357–1450. <https://doi.org/10.1017/S181638312400064X>
- Macander, M. (2021). Examining extremism: Lashkar-e-Taiba. Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/blogs/examining-ba>
- Mafi, H., & Yazdani, S. (2013). Criteria for attribution of rebel acts to states in international law. *Comparative Law Research Journal*, 1(1), 155–174. [in Persian]. (Catalog entry:) <https://civilica.com/doc/2104> (if available in your library, otherwise treat as print-only).
- Mahmoudi, S. H., & Montazeri Qahjavarestani, I. (2021). The legal foundations of obligating organized groups to respect and implement humanitarian law in non-international armed conflicts. *Public Law Studies Quarterly*, 51(3), 1115–1138. [in Persian]. https://jplsq.ut.ac.ir/article_82069.html
- Mirmousavi, S. A., & Haghigat, S. S. (2002). *Foundations of human rights from the perspective of Islam and other schools* (1st ed.). Tehran: Institute for Culture and Islamic Thought. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/=0>
- Mohaqqeq Damad, S. M. (2000). *Religion, philosophy, and law* (1st ed.). Tehran: Sokhan Publications. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=0>
- Momtaz, J., & Ghorbannia, N. (2006). The normative framework of the international human rights and humanitarian law system. *Comparative Law Research Biannual*, 10, 3–18. [in Persian]. https://law.mofidu.ac.ir/article_46821.html

- Moshref, P. (2015, October 28). Pakistan supported and trained terrorist groups. *Iranian Students' News Agency (ISNA)*. <https://www.isna.ir/news/94080602944> [in Persian]
- Motahari, M. (1994). *Jihad* (7th ed.). Tehran: Sadra Publications. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do0>
- Norouzi, H., Amidzajani, A. A., Keyhanlou, F., Askari, P., & Davar, Z. (2012). *International humanitarian law from the perspective of Islam* (1st ed.). Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?0>
- Pfanner, T. (2009). Various mechanisms and approaches for implementing international humanitarian law and protecting and assisting war victims. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 279–328. <https://doi.org/10.1017/S1816383109990223>
- Rathi, A. (2019). Role of NGOs in the application of IHL in non-international armed conflicts. *International Research Journal of Management Sociology & Humanities*, 10(4). <https://www.academia.edu/43354390>
- Rahimi Roshan, H. (2016). The status of humanitarian law from the viewpoint of Imam Khomeini during the Sacred Defense. *Islamic Revolution Research Journal*, 6(18), 157–175. <https://doi.org/10.22084/rjir.2016.1447> [in Persian]
- Rahimi Roshan, H., & Jalalpour, H. (2020). The principles of humanitarian law in the political thought of Ayatollah Khamenei. *Sublime Politics*, 8(31), 175–200. [in Persian]. https://sm.psas.ir/article_243698.html
- Roumi, F., & Kazemi, E. (2021). The role of proxy groups in the foreign policy strategy of the Islamic Republic of Iran. *Global Politics*, 9(35), 131–162. [in Persian]. https://interpolitics.guilan.ac.ir/article_4787.html
- Sandoz, Y., Swinarski, C., & Zimmermann, B. (Eds.). (1987). *Commentary on the additional protocols to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. International Committee of the Red Cross. <https://www.legal-tools.org/doc/6d222c>
- Sardana, N., Shekoochi, S., Cornett, E. M., & Kaye, A. D. (2023). Qualitative and quantitative research methods. In A. D. Kaye & E. M. Cornett (Eds.), *Substance use and addiction research* (pp. 65–69). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-98814-8.00008-1>
- Talan, T. (2021). Meta-analytic and meta-thematic analysis of the digital storytelling method. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 10(1), 18–38. <https://doi.org/10.14686/buefad.706231>
- Terry, G., Hayfield, N., Clarke, V., & Braun, V. (2017). Thematic analysis. In C. Willig & W. Stainton-Rogers (Eds.), *The SAGE handbook of qualitative research in psychology* (2nd ed., pp. 17–37). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781526405555.n2>
- Vakil, A. S., Askari, P., & Kadkhodaei, A. A. (2022). *The Constitution in the current legal order* (6th ed.). Tehran: Majd Publications. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do =0>

- Wolfrum, R., & Fleck, D. (2008). Enforcement of international humanitarian law. In D. Fleck (Ed.), *The handbook of international humanitarian law* (2nd ed., pp. 689–724). Oxford University Press. (Book page: <https://global.oup.com/academic/product/the-handbook-o>)
- Yaghooti, M. M. (2011). Legal exceptions to the prohibition of the use of force in international law. *Foreign Policy Quarterly*, 25(4), 1113–1132. [in Persian]. http://fp.ipisjournals.ir/article_5831.html
- Ziaei Bigdeli, M. R. (2013). *International humanitarian law* (2nd ed.). Tehran: Ganj Danesh Publications. [in Persian]. <https://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do=0>